

Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a'ya Göre
“Hisar ve Kuşatma Geleneği”
“The Fort and the Siege Tradition”
According to Ādāb al-Ḥarb wa al-Shajā'a

Mustafa UYAR*

Öz

Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a adlı eser Türk, İran, İslam ve Hint savaş geleneği hakkında özgün bilgiler vermektedir. Makalemiz, eserde geçen hisar kuşatması ve savunmasının teknik, stratejik, hukukî ve ahlakî öğelerini incelemektedir. Bu bağlamda makale, kuşatma sırasında kullanılan silahlar; psikolojik savaş; kuşatmanın sonuçlandırılma biçimi; savunma silahları; hisarda bulunması gereken malzeme ve erzak; savunmanın sonuçlandırılma biçimine ilişkin bilgileri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a, Kuşatma savaşı, Hisar.

Abstract

Ādāb al-Ḥarb wa al-Shajā'a gives original information about the Turkish, Iranian, Islamic and Indian war tradition. This article examines the technical, strategic, legal and ethic elements of the siege and the defence according to above mentioned source. The article, in this context, includes information about weapons used in the siege war; the psychological war; the way of bringing the siege war to conclusion; the weapons of defence; the materials and the supplies must be deposited in the fort; the way of bringing the fort defence to conclusion.

Keywords: Ādāb al-Ḥarb wa al-Shajā'a, Siege war, Fort.

---

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.

I) Eser Hakkında

İnsanlık ile yaşıt savaş kültürü, zaman içerisinde kendine özgü bir literatür de oluşturmuştur. Bu cümleden olarak gerek Batı'da ve gerekse Doğu'da savaş sanatı üzerine yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Harp sanatı üzerine Ortadoğu'da ve Türk-İslam coğrafyasında kaleme alınmış eserler, genelde binicilik, okçuluk, taktik, strateji, silahlar ve askerî organizasyon üzerinedir. Bunlar genel anlamda *furûsiyye* kitapları olarak bilinmekle birlikte, üç kategoriye ayrılmaktadırlar:

a) *Binicilik (furûsiyye) Üzerine Eserler*: Furûsiyye, atın ve binicisinin eğitimini kapsayan bir disiplindir. Bu disiplin dahilinde yazılmış eserlerin temel hedefi, süvariye at üzerinde kılıç, mızrak, balta, gürz, yay ve ok gibi belli silahları kullanma becerisini kazandırmaktır. Bu eserler ayrıca, at hastalıklarının tedavisi konusunda biniciye lüzumlu temel tedavi bilgilerini de ihtiva eder.¹

b) *Okçuluk ('ilm el-nuşşâb) Üzerine Eserler*: Bu disiplin üzerine yazılan eserler, ok ve yayların değişik tiplerini ele almakta; üretimleri, çalışma prensipleri ve kullanımları hakkında bilgi vermektedir. Genelde manzum ve nesir şekilde kaleme alınan bu eserler ok ve yay kullanımını, savaştan daha ziyade av için tasvir etmişlerdir.²

c) *Taktik, Strateji ve Askerî Organizasyon (funûn el-ḥarbiyye/âdâb) Üzerine Eserler*: Bu eserler genel itibariyle tahkim ve kuşatma; casusluk ve savaş hileleri; konaklama ve nöbet; savaş düzeni; emirlerin özellikleri ve rütbeleri; savaş makinelerinin kurulması ve çalıştırılması; ganimet ve paylaşımı; düşman takibi; geri çekilme ve birebir mücadele gibi konularda bilgi verirler.³

İnceleme konusu yaptığımız *Âdâb el-Ḥarb ve el-Şecâ'a*, bu kategorilerden üçüncüsüne, *funûn el-ḥarbiyye/âdâb* kategorisine girmektedir. Eserin sahibi, Mubârekşâh lakablı bir Türk Memlûku olan Muḥammed b. Manşûr b. Şai'd'dir. 12. asırda yaşayan müellifin 1130-1140 yılları arasında

¹ 'Umar Ibn İbrahim al-Awsî al-Ansarî, *A Muslim Manual of War being Tafrîj al-Kurûb fi Tadbîr al-Hurûb*, (edited and translated by George T. Scanlon), Cairo 1961, s. 6-7. Furûsiyye üzerine, özellikle Mısır Memlûkleri döneminde Türkçe ve Arapça bir çok eser kaleme alınmıştır. Bu tür eserlerin kısa künyeleri için bkz. al-Ansarî, *Tafrîj al-Kurûb*, s. 1-31. Furûsiyye hakkında genel bilgi için bkz. G. Doillet, "Furûsiyya", *Encyclopedia of Islam* (Second Edition), Leiden 1965, c. II., s. 452-455; David Ayalon, "Furûsiyya" (In the Mamlûk State), *Encyclopedia of Islam* (Second Edition), Leiden 1965, II., s. 954-955; Hassanein Rabi'e, "The Training of the Mamlûk Fâris", *War, Technology and Society in the Middle East*, (edited by V. J. Parry). London: Oxford University Press, 1975, (Çevirisi için bkz. Altan Çetin, "Memlûk Askerinin Eğitimi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ağustos 2003, s. 219-235.)

² al-Ansarî, *Tafrîj al-Kurûb*, s. 11.

³ al-Ansarî, *Tafrîj al-Kurûb*, s. 14.

doğduğu tahmin edilmektedir.⁴ Kendisi gibi babası ve dedeleri de eğitilmiş kişiler olup devlet erkanından hürmet ve himaye görmüşlerdir. Mubārekşāh, ilk olarak Gazneli Devleti'nin son hükümdarı Sultan Ḥüsrev Melik Ġaznevī'nin hizmetinde bulunmuştur. Gazne'nin Gûrlu hakimiyetine girmesinin ardından Sultan Mu'izzeddīn b. Sām Ġürī'nin hizmetinde yer almıştır. Daha sonra müellif, Hint Memlûkleri'nden olan Kûṭbeddīn Aybek ve Sultan Şemseddīn İltutmuş'a hizmet vermiş, onlardan himaye görmüştür. Fahr-i Mudebbir olarak da bilinen Mubārekşāh'ın *Bahr el-Ensāb* ve *Mu'izz el-Ensāb* adlarında iki eseri daha vardır. *Mu'izz el-Ensāb* adlı eserini, Sultan Mu'izzeddīn b. Sām Ġürī ve Kûṭbeddīn Aybek adlarına ithaf etmiştir.⁵ Müellifin ölüm tarihi tam olarak belli değilse de, 13. asrın birinci yarısında öldüğü tahmin edilmektedir.

Sultan İltutmuş'a ithaf olunan eser, döneminde kaleme alınmış diğer Farsça eserlerle karşılaştırıldığında edebî sanatlar bakımından daha sadedir. Musahhihi Aḥmed Sehilī Ḥ'ānsārī'ye göre eser, Sultan İltutmuş'un ölümünden, yani 1228-1229 yılından önce tamamlanmıştır.⁶ Edebî sanatlar bakımından değil, tarihsel önem bakımından nadir kitaplar arasına girmektedir. Hakimiyet kurma, strateji ve harb sanatı üzerine yazılmış olması, bu eseri diğerlerinden farklı kılmaktadır. Dilinin ve üslûbunun sadeliği *Tārīḥ-i Beyhākī* ile benzerlik göstermekle beraber, onunki kadar sade değildir. Eser 34 bâbdan oluşmaktadır; her bâb ayrı birer başlığa sahip olup her biri için konuyla alakalı bir destan anlatılmış, anekdot nitelikte bilgi verilmiştir. Müellif ordu, strateji ve askerlikle ilgili gerekler üzerinde dururken, bunun yanında harb erbabında olması gereken ahlaki özellikleri de sıralamaktadır. Kitabın ilk altı bâbı, harb ve harb sanatı ile değil hakimiyet anlayışı ile ilgilidir. Harb ve askerliğe dair kısımlar 7. bâbdan itibaren başlamaktadır. Eser ilk olarak Aḥmed Süheyli Ḥ'ānsārī tarafından, var olan nüshaları karşılaştırılıp tashihi yapılarak 1968 yılında neşredilmiştir.⁷ Bu neşirden kısa bir süre sonra, British Museum'da bulunan esere ait elyazması nüsha, Ananiasz Zajakowski tarafından 1969 yılında faksimile olarak yayımlanmıştır.⁸

⁴ Muḥammed b. Mañşūr b. Şai'd Mubārekşāh, *Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a*, (tash. Aḥmed Süheyli Ḥ'ānsārī) Tahran 1346, s. 4; S. A. A. Rizvi, "Hisār" (India), *Encyclopedia of Islam* (Second Edition), Leiden 1971, c. III, s. 481.

⁵ Mubārekşāh, *Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a*, s. 5-6.

⁶ Mubārekşāh, *Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a*, s. 10.

⁷ Menücehr Dānişpejuh, *Reviş-i Dilāverī ve Cengāverī*, Tahran 1381, s. 3-7; *Reviş-i Dilāverī ve Cengāverī* adlı eser, *Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a*'nın sadeleştirilmiş bir yeniden yazımı olup, tahlilini yaptığımız kısım Menücehr Dānişpejuh tarafından kitaba dahil edilmemiştir, bknc. Dānişpejuh, *Reviş-i Dilāverī ve Cengāverī*, s. 55-63.

⁸ Ananiasz Zajakowski, *Le Trait e Iranien de l'art Militaire Ādāb al-ḥarb wa-ş-şāğā'a du XIIIe Si cle*, Warszawa 1969.

II) “Hisar ve Kuşatma Kültürü”

Müellif, eserinin 27. bâbını “ender-i ceng u ferheng-i hişâr ve tedbîr u hiylet-sâhten-i ânki der hişâr be kâr âyed” başlığı altında hisar kuşatma ve savunma usûlüne tahsis etmiştir. Bölümün başında İslam öncesi ve sonrasında yapılan kale kuşatma örneklerini kıssalar halinde anlatan müellif,⁹ ardından asıl konuya, kale kuşatması ve savunmasında takip edilmesi gereken usûle girmektedir.

İlgili kısmı tahlile girişmeden önce, hatırlatılması gereken hususlar vardır: Birinci husus, bu kısımdaki bilgilerin belli bir düzen içinde verilmemiş olmasıdır. Bu durum, müellifin zaman içinde elde ettiği bilgileri, eserin bölümlerine sonradan eklemesi sonucu olmuştur, kanaatindeyiz. İkinci önemli husus ise, eserin Hindistan coğrafyasında yazılmış olmasına rağmen, diğer coğrafyalara ve milletlere ait savaş kültürlerini de hâvi nitelikte olmasıdır. Gerek her bâbın başında İslam öncesi ve sonrası savaş geleneklerine atıflarda bulunması, gerekse Türk, Hint, Roma, İran ve Arap savaş usûl ve tarzlarını tanıtmaya dolayısıyla geniş bir coğrafyanın savaş kültürüne ilişkin bilgiyi içermektedir.¹⁰

A) Kuşatma Üzerine

Esere göre, her şeyden önce hükümdar, fethi zor, kalabalık, hazırlığı tam ve hisarı muhkem şehirleri fethetmek için kalkışmamalıdır.¹¹ Hisar kuşatmasında elzem olan ve tavsiye edilen tarz, hisarın savaşılmaksızın ele geçirilmesidir.¹² Müellif, hisarın sulh yolu ile ele geçirilmesini sağlamak üzere, iki önemli usûlün kullanılmasını tavsiye etmektedir:

- 1) Savunmacıları kuşatmacılara temayül ettirme,
- 2) Birinci durum gerçekleştirilemez ise, savunmacıların direniş kararlılıklarını kırma.

Bu sebeple müellif ilk olarak, kale ya da hisar içindeki asker ve sivil halkın kuşatmacılar tarafına çekilmesini, içeridekiler ile işbirliği sağlanmasını önermektedir. Bu yüzden, “mümkün olduğunca iyi, hoş vaadlerde bulunulmalı ve güzel sözler söylenerek hisar ehlinin gönüllü cezbedilmelidir”. Vaadlerin kale savunmacılarına ulaştırılması, doğrudan

⁹ Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 410-421.

¹⁰ Örneğin sadece 18. bâbın başlığı dahi söylediklerimizi özetler ve teyid eder niteliktedir: “ender-i ta'biye-i virâst kerden-i muşâf-i her gurûh ez pâdişâhân-i 'Acem ve Rûmiyân ve Turkân ve Mulûk-i Hîmyer ve Hiduvân ki çegüne bûde end”, bkz. Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 322.

¹¹ Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a* s. 427.

¹² Düzenli ordular, topraktan elde edilen menfaatin önemini kavradıklarından; şehirlerin tahribini büyük suç saydıklarından bitki örtüsüne, ağaçlarına ve sulama kanallarına zarar verilmeksizin ele geçirilmesini isterlerdi, bkz. C. Cahen, “Hisâr” (*General Remarks*), *Encyclopedia of Islam (Second Edition)*, Leiden 1971, c. III, s. 469.

elçiler gönderilmesi şeklinde olabileceği gibi, bu mümkün olmadığı durumlarda, vaadler yazılı mektupların içeriye atılması yolu ile de yapılabilirdi.

Mubārekşāh, hisar savunmacılarının direniş azim ve kararlılıklarını kırmak için, "yalan haberlerin yayılması" gerektiğini söylemektedir. Bu tür haberler: Kuşatmacıların mancınıklar ve duvar diplerine iskeleler kurdukları; huruç hareketini engellemek üzere korkuluklar yerleştirdikleri; duvarlara delikler açtıkları; duvarları yıkmak için kuleler inşa ettikleri; savunmacılar üzerine ateş ve nef tatarak hepsini yakacakları yönünde korku verici nitelikte olmalıdır. Bu haberleri pekiştirmek üzere, dülgerler her gün hisarın yakınlarında yoğun bir şekilde çeşitli işlerle meşgul olmalı; mancınık inşa ettikleri, koç başları yonttukları, hisara iskeleler kurmak niyetinde oldukları izlenimini vermelidirler. Ayrıca hisarın çevresi sürekli dolaşarak, "Buradan içeriye girilebilir; buraya merdiven konulmalıdır; şuraya bir delik açılmalıdır" gibi sözlerle kuşatmacıların ne kadar kararlı oldukları gösterilmeli, zihinlerini bunlarla meşgul ederek direnme istekleri kırılmalıdır. Hisarın ileri gelenlerine, direnişçileri bölmek için "Bize daha önce yazdıklarınıza uygun olarak davranmakta, sözünüzü yerine getirmekteyiz; kuşatma tamamlandığında size teşrif ve lütuflarda bulunacağız" gibi yanıltıcı ibarelerle dolu mektuplar yollanmalıdır. Mektuplar ve pusulalar aracılığı ile, hisardaki bazı emirlerin ağır yaralandığı, kapıların bazılarının açıldığı, kapı muhafızlarının şaşkın oldukları yolunda bilgiler içeriye sızdırılmalıdır. Bunlara ilaveten, takviye kuvvetlerinin gelmekte olduğu şayiaları yayılmalıdır. Takviye kuvvetlerinin geldikleri ve kuşatmacı asker sayısının sürekli arttığı yönünde izlenim vermek için ise, bir grup asker gece karargahtan ayrılmalı, sabah vakti tabl çalarak alemler eşliğinde karargaha geri dönmelidir. Kuşatmacıların kaleyi ele geçirmekte kararlı olduklarını vurgulamak ve savunmacıların hisar içinde kalabilme tahammüllerini kırmak üzere, esas zorlu savaşın başlayacağı tarih hakkında bilgiler ulaştırılmalıdır. Hisardaki taraftarlar, kuşatmacıların içerideki her bilgiyi aldıkları şeklinde haberler yayarak, savunmacıları bir barış yapılması için iknaya çalışmalıdırlar.¹³

Kuşatma stratejisini ilgilendiren diğer önemli bir husus, hisar kuşatma hareketinin tesadüfler üzere yürümesini engellemek ve geçerli stratejiler üretebilmek amacıyla içerideki durum hakkında istihbarat yapılması zorunluluğudur. Esere göre hisar dahilinde, hakkında bilgi sahibi olunması gereken hususlar şunlardır:

- 1) Savaşçı güç, silah ve teçhizata ilişkin bilgiler.

¹³ Mubārekşāh, *Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a*, s. 421-422.

2) Erzak ve yakacak stoğuna ilişkin bilgiler: Hisar içinde ne kadar gıda maddesi ve su; hayvanların tüketeyeceği ne kadar ot ve saman bulunduğu. Ayrıca, yakacak ve diğer amaçlar için kullanılmak üzere ne kadar odunun veya ahşabın var olduğu.

3) Hisar içinde savunmaya dâir alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlere ilişkin bilgiler.¹⁴

Müellif, kuşatma ve ele geçirme stratejileri ardından, kuşatma için gerekli donanımı tanımlamaktadır. Bu donanım, kendi içinde şu şekilde tasnif edilebilir:

Tırmanma Araçları: Lif ve halat merdiven; ucu kancalı sicim ve zincir.

Hisar Duvarını Tahrip Araçları: Duvar delmeye yarayan aletler (mınşab), mancınık,¹⁵ seyyar ve sabit arrâde.

Tünel Açma Araçları: Kazma, demir kürek, çeşitli kazıcı aletler.

Sur Seviyesinde Mücadele Araçları: İskeleler, kancalı ve dişli mızraklar.

Huruç Harekatını Kırma Araçları: Korkuluklar.

ve tüm kuşatma makinelerini inşa etmek üzere bol miktarda ahşap.¹⁶

Eserde bu tip araç ve gereçlerin isimleri zikredilmekte fakat, mahiyetlerine ilişkin ayrıntılı bilgi verilmemektedir.

¹⁴ Müellif, bu bilgilerin dışarıya sızdırılması için ilginç bir yol önermektedir: Kale savunmacılarından kuşatmacılara meyletmiş birisi, yüksek sesle, kuşatmacılara hakaret edercesine hitapta bulunarak kale hakkında bilinmesi gereken malumatı verecektir: "Ey biçareler! Kendinize beyhude eziyet etmeyin! Çünkü bizim şu kadar suyumuz, şu kadar yiyeceğimiz...var. Siz bu kuşatmayı daha ne kadar sürdürebilirsiniz?!" gibi, bkz. Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 422.

¹⁵ Mancınıkların çeşitleri ve çalışma prensipleri hakkında bkz. David Nicolle, *Medieval Siege Weapons (2), Byzantium, The Islamic World & India AD 476-1526*, Oxford 2003. Müellif Mubârekşâh, mancınıkların yeryüzünde nasıl kullanılmaya başladığı hakkında şu rivayeti aktarmaktadır: "Yeryüzünde mancınık yokken ve hiç kimse mancınık yapmasını bilmezken İblis, Nemrûd'a İbrâhim Halil'i ateşe atabilmesi için mancınık yapmasını öğretti." Müellif Mubârekşâh'a göre mancınık çeşitleri şunlardır: Dört yöne atış yapabilen *mancinik-i 'arûs*; *mancinik-i div* (Dev, büyük mancınık); *mancinik-i Gürivâr* (Gürlular'a özgü mancınık); *mancinik-i revân* (Seyyar, yürüyen mancınık); *mancinik-i hoŧfe* (Sabit mancınık), bkz. Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 428. Dikkat edilirse Mubârekşâh, mancınıkları çalışma prensiplerine göre değil, atış kabiliyet ve özelliklerine göre tasnif etmiştir. Bu yüzden, *deh-merde* adlı mancınığın ismini eserinde zikretmiş (bkz. Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 423), fakat bu tasnife dahil etmemiştir. Diğer bahsi geçen mancınıklar karşı-ağırılık prensibine göre çalışırken *deh-merde*, on kişinin halatlar yardımıyla mancınık şaftını hızla aşağı çekmek suretiyle oluşturdukları fırlatma kuvvetiyle çalışmaktadır. Bu mancınık sabit (*hoŧfe*) olup bir benzeri 15. yüzyılda karışımıza *mancinik-i sulŧânî* olarak çıkmaktadır, bkz. Nicolle, *Medieval Siege Weapons*, s. 43.

¹⁶ Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 423.

Müellif bu bilgilerden sonra kuşatma sonucunun hukukî, ahlakî ve karizmatik otorite boyutuna değinmektedir. Hisar kuşatması sırasında, halkın amān istemesi durumunda kesinlikle buna icabet edilmelidir. Götürebilecekleri her şeyi almalarına izin verilmeli, bu durum münakaşa mevzuu yapılmamalıdır. Çünkü, hisar sulh ile ele geçirilmiş, yapılan çalışmaların sonucu alınmış ve amaca ulaşılmıştır.¹⁷

Hisar kuşatmasının başarısız olduğu durumlar için müellif şunları söylemektedir: Hükümdar, kuşatmayı terk etmek zorunda kalır ise, mutlaka bir sulh muahedesi akdetmelidir. Zirâ, sulh yapılmaksızın terk edilen bir kuşatma hareketi, büyük bir başarısızlık addedilir.¹⁸ Böyle bir ricat, müellifin de işaret ettiği üzere, otoriteyi sarsan bir sonuçtur.

B) Hisar Üzerine

Esere göre, hisarlar çeşitli türlerde olup önemlileri şunlardır: İlki, tünellerle donatılmış, adeta yeraltında olan hisarlardır. Bu tünellerin ağızları mağaralara, ırmaklara ya da ormanlara açılmaktadır. Böylece kuşatmacılar bu tünellerin çıkışlarını bulamazlar. Savunmacılar, bu tüneller sayesinde hisarı kolayca boşaltabilirler. Müellif, bu tür hisarların mühidler (Haşşâşîler/İsmâ'îlîler) tarafından kullanıldığını da örnek olarak vermiştir. Diğer bir tür, tamamen zemin üzerinde, fakat savaş esnasında tahliye için kullanılabilecek tünellere sahip olan hisarlardır. Başka bir tür ise, bulunduğu zemin itibariyle tünel kazmaya imkan vermeyen hisarlardır. Bunun bilinmesi, savunmacıların kaçma veya çevirme hareketi yapamayacaklarının tespiti anlamına gelir. Diğer bir hisar çeşidi de tepelerde ve dağ zirvelerinde bulunmaktadır. Bu tür hisarlar, fethedilmesi en zor olanlarıdır.¹⁹

Mubârekşâh, hisar içinde bulunması gereken görevlileri ve teçhizatı tanımlarken, çok daha fazla ayrıntıya girmektedir. Bunun sebebi, hisar içinde sosyal bir hayatın varlığı ve kuşatma sırasında yaşanacak bir kıtlığın, olumsuz sonuçlar doğuracağı endişesidir.

Görevliler ve Zanaatkarlar: Din alimi, müezzin, tabip, gassal, definci, lağımıcı, müneccim, aşçı, kirişçi, okçu, yayıcı, dülger, kuyumcu, silah imalatçısı (zerrâd), sarrac, demirci, çilingir, çark ve zemberek imalatçısı (çarhger), cerrah, hacamatçı, terzi, hallaç, dokumacı, şerbetçi, çömlekçi, çamaşır yıkayıcısı, nalbant, keçeci, kıl eğiricisi, aletleriyle birlikte mızika takımı, mutribler.²⁰

¹⁷ Bu durum stratejik olduğu gibi, her ne kadar müellif işaret etmemişse de fikhî, İslam kültürünün savaşa bakışı ile alakalı bir durumdur. Savaşta mağlupların hakları için bkz. Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore, 1955, s. 162-164.

¹⁸ Mubârekşâh, *Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a*, s. 428.

¹⁹ Mubârekşâh, *Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a*, s. 427.

²⁰ Mubârekşâh, *Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a*, s. 423.

Silahlar ve Teçhizatı: Kamış ok, arbalet oku, *cūvāl-düz*,²¹ yay, temren, kemankeş yüzükleri, zırh, demirden mamul *zenbürek*,²² *çarh*,²³ mancınık, seyyar ve sabit arrâde; mancınık, arrâde ve sapan ile fırlatmak üzere çeşitli büyüklükte taşlar; yine sur üzerine ve şurfelere konulmuş, düşman sur dibine ulaştığında üzerlerine atmak üzere ağır taşlar; sur duvarına yaklaşmak ve içeriye atlamak için kullanılan iskeleleri devirmek amacıyla kancalı zincirler; hisar duvarı üzerinden kuşatmacılar üzerine dökülecek yağ kızırdırmak için büyük demir kepçeler.²⁴

Silah İmâli İçin Gereken Malzemeler: Ok imal etmek için fazla miktarda kamış; ağırlıkları yaklaşık yarım *men* (1.5 kg) olan her iki ucu sivri çiviler; yay ve yay kirişi imalinde kullanılmak üzere sığır siniri; mancınık inşası için Alıç, Akçakavak ağaçları; çok miktarda ip, sığır ve camız derisi; taş taşımak amacıyla sepet ve tahtrevanlar.

Gıda Maddeleri: Buğday, arpa, diğer her cinsten fazlaca hububat, yağ, sirke,²⁵ karabiber, sığır yağı, susam ve kuyruk yağı, kurutulmuş et, turşu, tatlı ve sebze; değirmen taşları ile her türlü pişirme alet-edevatı.²⁶

Aydınlatma Gereçleri: Kandil, meşale ve fitil yağı.

Mızık/Bando Takımı Aletleri: Tabl, nekkâre, kös, zil, düdük/zurna.²⁷

Eğlence/Vakit Geçirme Gereçleri: Saz/çalgi takımları.

Korunma Gereçleri/Zırhlar: Çeşitli ebat ve boyutlarda zırh ve miğferler, zırhın üzerine giyilen bir çeşit pamuklu giysi/kaftan;²⁸ mancınıkları korumak üzere geniş siperler.²⁹

Tamir Gereçleri: Duvarlarda açılan gedikleri kapatmak ve mancınık mermilerinin yıktığı binaları onarmak amacıyla bol miktarda kerpiç, kireç ve çeşitli doğal bağlayıcılar; bol miktarda kamış ve ahşap.

²¹ "Çuvaldız" Türkçe'de bir ucu sivri, bir karış uzunluğunda demir alet anlamına gelip buradaki anlamını tespit edememiş bulunmaktayız. Cümledeki yerine bakıldığında, bir çeşit ok olduğu izlenimi vermektedir: "*tir-i nâvek ve cūvāl-düz bihūde hârc ne-konend*", bkz. Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 425.

²² Daha sonraları boyutu küçültülen, tatar yayı veya arbalet denilen (cross-bow, arbalet) silahtır. Güçlü bir metal yaya sahip silah, deve sırtında da taşınabilmekteydi, bkz. al-Ansari, *Tafrij al-Kurub*, s. 129. Scanlon, bu eserin tercüme kısmı sonuna, Arapça ve Farsça yazılışlarının da yer aldığı bir savaş terimleri lügatçesi (*Preliminary Glossary of Muslim Military Terms*) eklemiştir, bkz. s. 123-130.

²³ *zenbürekten* daha büyük, fakat aynı mekanizmaya sahip bir silah türü, bkz. Hisar 482.

²⁴ Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 424-s. 425.

²⁵ Sirke sadece gıda olarak tüketilmemekte, ahşap savunma makinelerini ateşten koruyan örtüler imal etmek üzere derilere içirilerek de kullanılmaktaydı, bkz. Cahen, C., "Hisar", s. 470.

²⁶ Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 424.

²⁷ Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 423.

²⁸ Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 425.

²⁹ Mubârekşâh, *Âdâb el-Harb ve el-Şecâ'a*, s. 424.

Hisardakiler, düşman kuşatması sırasında kesinlikle ümitsizliğe kapılıp aralarındaki birliği bozmamalıdırlar. Hisar her ne kadar sağlam ve askerler ne kadar vasıflı olursa olsun, asla tedbir elden bırakılmamalıdır. Hisarı saran duvar ve duvar mazgalları sürekli kontrol edilmelidir. Kapı muhafızlarına güvenilmemeli, geceleri kapı anahtarları kendilerinde bırakılmamalıdır. Kuşatmacılar tarafından satın alınmalarını engellemek üzere, burçlarda bulunan nöbetçiler sürekli değiştirilmelidir. Nöbetçiler, özellikle tünel kazma veya duvar delme faaliyetlerine karşı tetikte olmalıdırlar. Duvar boyunca her gece bir kaç defa gezilerek gözlem yapılmalı, hisar içine sızma faaliyetleri tesbit edilmelidir. Hisar içindeki görevlilerin moralleri yüksek tutulmalı, memnun edilmelidirler. Kapı muhafızları, *mancinik-endāz* ve *arrāde-endāz*lar ile sürekli temas halinde olunmalıdır. Hisar içinde dışarıdan gelen herhangi bir ok veya başka bir mermi ile yaralananlarla mutlaka ilgilenilmelidir.

Savaş dışarıda gerçekleşirse, düşman hendeklerden ileriki tarafa geçirilmemelidir. Savaş sırasında kapılar, ok, mızrak, yarım mızrak, küçük mızrak, iki uçlu mızrak, kalkanlar yardımıyla korunmalıdır. Arbaletçiler, okçular ve *neft-endāz*lar daima hisar kapılarında hazır bulunmalıdırlar.

Müellife göre hisar, şu sebeplerden dolayı savunulamayabilir: Hisarın harab durumda olması; asker azlığı ve silah imal edilememesi; su, yiyecek, saman ve yakacak kıtlığı; her şeyden önemlisi, hisar ehlinin muhalefeti. Hisarın savunulamayacağı anlaşıldığı takdirde, kesinlikle akla ve mantığa ters düşülmeyerek amān dilenmeli (amān ḥ'āhend) ve antlaşma yapılmalıdır. Aksi takdirde, hisar zor kullanılarak (be-ḡahr) ele geçirilecek, hem insanlar hem de şehir tehlikeye atılmış olacaktır.³⁰

Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a, tahlilini yaptığımız bölümde Türk, İran, İslam, Hint "Hisar ve Kuşatma Kültürü" hakkında özgün bilgiler vermektedir. Bu bölüm, hisar kuşatması ve savunmasının teknik ve stratejik öğelerine olduğu kadar, hukukî ve ahlakî yönüne de işaret etmekte, en azından teorik çerçevelerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca eser, derinlemesine ve etraflı bir tahlil yapıldığı takdirde, Ortaçağ Türk-İslam savaş kültürü ve sanatı bakımından oldukça orijinal bilgiler sunabilecek içeriğe sahiptir. Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a'nın, savaş sanatı (funūn el-ḡarbiyye) üzerine yazılmış Arapça ve Türkçe muasır kaynaklar ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerekmektedir.

³⁰ Mubārekşāh, *Ādāb el-Ḥarb ve el-Şecā'a*, s. 425-426.

Kaynakça

- Amid, Hasan, *Ferheng-i Amîd*, Tahran 1345.
- Ayalon, David, "Furûsiyya" (In the Mamlûk State), *Encyclopedia of Islam* (Second Edition), Leiden 1965, II., s. 954-955.
- Cahen, C., "Hisâr" (General Remarks), *Encyclopedia of Islam* (Second Edition), Leiden 1971, c. III, s. 469-470.
- Dânişpejûh, Menûçehr, *Reviş-i Dilâverî ve Cengâverî*, Tahran 1381.
- Doerfer, Gerard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Wiesbaden 1963.
- Doillet, G., "Furûsiyya", *Encyclopedia of Islam* (Second Edition), Leiden 1965, c. II., s. 452-455.
- Enver, Hasan, *Ferheng-i rûz-i sohen*, Tahrân 1383.
- Kanar, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1993.
- Khadduri, Majid, *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore 1955.
- Muhammed b. Mansûr b. Şaî'd Mubârekşâh, *Âdâb el-Ḥarb ve el-Şecâ'a*, (tash. Aḥmed Süheyli Ḥ'ansârî) Tahrân 1346.
- Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Kattı*, (Haz. Prof. Dr. Mürsel Öztürk-Dr. Derya Örs), Ankara 2000.
- Nicolle, David, "Silâh", *Encyclopedia of Islam* (Second Edition), Leiden 1997, c. IX, s. 734-746.
- Nicolle, David, *Medieval Siege Weapons (2) Byzantium, The Islamic World & India AD 476-1526*, Oxford 2003.
- Hassanein Rabi'e, "The Training of the Mamlûk Fâris", *War, Technology and Society in the Middle East*, (edited by V. J. Parry). London: Oxford University Press, 1975, (Çevirisi için bkz. Altan Çetin, "Memlûk Askerinin Eğitimi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ağustos 2003, s. 219-235.)
- Rizvi, S. A. A., "Hisâr" (India), *Encyclopedia of Islam* (Second Edition), Leiden 1971, c. III, s. 481-483.
- Steingass, F. A., *Compherensive Persian-English Dictionary*, Beirut 1970.
- Şükûn, Ziya, *Gencine-i Güftâr-Ferheng-i Ziyâ*, MEB. Yay., İstanbul 1996.
- 'Umar Ibn İbrahim al-Awsî al-Ansarî, *A Muslim Manual of War being Tafrij al-Kurûb fî Tadbir al-Ḥurûb*, (edited and translated by George T. Scanlon), Cairo 1961.
- Zajakowski, Ananiasz, *Le Trait  Iranien de l'art Militaire  d b al-harb wa-ş-şag a du XIII  Si cle*, Warszawa 1969.